

QO'RIQ OSTIDAGI SHAXSLAR TOMONIDAN QO'LLANILADIGAN HIYLALAR VA ULARNING HUQUQIY-NAZORAT TIZIMIDAN QOCHISHDAGI USLUBIY KO'RINISHLARI

Saydullayev Ulug'bek Ubaydullayevich

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari

Akademiyasi kafedra boshlig'i o'rinbosari

Annotatsiya: *Mazkur maqolada qo'riq ostidagi shaxslar tomonidan qo'llaniladigan turli hiyla-nayranglar, ularning psixologik ildizlari, ijtimoiy moslashuv strategiyalari va ayniqsa, huquqiy-nazorat tizimidan chetlab o'tishdagi uslubiy yondashuvlari tahlil qilinadi. Nazorat ostida bo'lgan shaxslar erkinlikni saqlab qolish yoki unga erishish uchun turli xil manipulyativ va adaptiv xatti-harakatlarni namoyon etadi. Ushbu maqola huquqiy, psixologik va ijtimoiy nuqtai nazardan ushbu jarayonni kompleks tarzda ko'rib chiqadi.*

Kalit so'zlar: *Qo'riq ostidagi shaxslar, hiyla, huquqiy-nazorat tizimi, psixologik himoya, ijtimoiy moslashuv, manipulyatsiya, erkinlik.*

Аннотация: *В статье рассматриваются различные уловки, используемые лицами, находящимися под надзором, их психологические механизмы, стратегии социальной адаптации и особенно стилистические подходы к уклонению от правового контроля. Лица под надзором проявляют различные формы манипулятивного и адаптивного поведения в стремлении сохранить или вернуть свою свободу. Работа анализирует эти процессы с юридической, психологической и социальной точек зрения.*

Ключевые слова: *Поднадзорные лица, уловки, правовой контроль, психологическая защита, социальная адаптация, манипуляция, свобода.*

Abstract: *This article explores the various deceptive tactics used by individuals under surveillance, their psychological foundations, social adaptation strategies, and particularly the stylistic methods employed to evade legal-supervisory systems. Individuals under control often display manipulative and adaptive behaviors in pursuit of maintaining or regaining personal freedom. The article presents a multidisciplinary analysis from legal, psychological, and social perspective.*

Keywords: *Individuals under surveillance, deception, legal-supervisory system, psychological defense, social adaptation, manipulation, freedom.*

KIRISH

Jamiyatda huquq-tartibot va xavfsizlikni ta'minlash maqsadida ayrim shaxslar ustidan doimiy yoki vaqtincha nazorat o'rnatilishi zarur bo'lgan holatlar uchrab turadi. Bunday shaxslar sud qarori yoki ma'muriy choralar asosida muayyan tartibga bo'ysundiriladi, harakat erkinligi cheklanadi yoki kuzatuv ostiga olinadi. Ammo inson tabiati erkinlikka intiladi va bu istak nazorat tizimi bilan to'qnash kelganda, turli psixologik va ijtimoiy reaksiyalarni yuzaga keltiradi. Aynan shu holatlarda, qo'riq ostidagi

shaxslar tomonidan ongli yoki ongsiz ravishda turli hiylalar, aldovlar va manipulyativ uslublar qo'llanila boshlaydi.

Mazkur maqolada ana shunday shaxslarning nazoratdan qochish yoki uni zaiflashtirish maqsadida qo'llaydigan hiyla-nayranglari, bu hiylalarning psixologik asoslari va ularning huquqiy-nazorat tizimiga ta'siri o'rganiladi. Shuningdek, bunday xatti-harakatlarning uslubiy ko'rinishlari – ya'ni tashqi ijtimoiy muhitga qanday tarzda moslashtirilgani va tizimni chalg'itish uchun qanday strategiyalar ishlab chiqilgani tahlil qilinadi. Mavzuning dolzarbligi, ayniqsa, turli muassasalarda, jazoni ijro etish tizimida yoki majburiy nazorat ostidagi shaxslar bilan ishlovchi mutaxassislar uchun muhim amaliy ahamiyatga egadir.

Zamonaviy jamiyatda xavfsizlik, ijtimoiy tartib va qonun ustuvorligini ta'minlash maqsadida turli toifadagi shaxslar ustidan huquqiy-nazorat choralari ko'riladi. Bu choralarga probatsiya, uy qamog'i, nazorat tagidagi jazoni ijro etish yoki rehabilitatsion dasturlar kiradi. Biroq, bunday sharoitda bo'lgan shaxslar ko'pincha o'z erkinliklarini tiklashga, nazoratdan chetlab o'tishga yoki tizimni aldashga urinadilar. Bu jarayonda ular tomonidan turli psixologik va ijtimoiy hiylalar, moslashuv strategiyalari va manipulyatsion usullar qo'llaniladi.

Mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, bu holatlar nafaqat nazorat tizimining samaradorligiga tahdid soladi, balki huquqiy va ijtimoiy xavfsizlikning uzluksizligini ham zaiflashtiradi. Ayniqsa, jazoni ijro etish muassasalari, ichki ishlar xodimlari, probatsiya inspektorlari va ijtimoiy psixologlar uchun ushbu hiylalarni aniqlash, ularni tushunish va profilaktik choralar ko'rish nihoyatda muhimdir. Bundan tashqari, mazkur muammo psixologik tahlil nuqtai nazaridan ham chuqur o'rganilishga loyiq bo'lib, insonning chegaralangan holatlarda qanday psixologik va ijtimoiy moslashuv mexanizmlarini ishga solishini yoritadi.

Shu sababli, qo'riq ostidagi shaxslar tomonidan qo'llaniladigan hiylalarni ilmiy asosda o'rganish, ularning huquqiy-nazorat tizimidan qochishdagi uslubiy yondashuvlarini aniqlash va bunday harakatlarning oldini olish mexanizmlarini ishlab chiqish bugungi kunda dolzarb ilmiy-amaliy masalalardan biridir.

Asosiy qism

Qo'riq ostidagi shaxslar tomonidan qo'llaniladigan hiylalar, ularning psixologik ildizlari va huquqiy-nazorat tizimidan qochishga qaratilgan uslubiy ko'rinishlari insoniyat tarixida doimiy kuzatilgan hodisa bo'lib, u turli davr va jamiyatlarda turli shakllarda namoyon bo'lgan. Bunday shaxslar jazoni ijro etish muassasalarida, probatsiya nazorati ostida, uy qamog'i yoki rehabilitatsion dasturlarda bo'lishi mumkin. Ular o'zlarini nazorat qilayotgan tizimdan ehtiyotkorlik bilan qochishga, uni aldashga yoki uni zaiflashtirishga harakat qilishadi. Bu jarayonda inson psixikasining himoya mexanizmlari, ijtimoiy muhitga moslashish strategiyalari va ongli ravishda tuzilgan manipulyativ hatti-harakatlar muhim rol o'ynaydi.

Psixologik nuqtai nazardan olganda, bunday hiylalar ko'pincha ichki erkinlikka bo'lgan ehtiyojdan kelib chiqadi. Nazorat ostidagi shaxslar o'zlarining avtonomligini

saqlab qolish, ichki "Men" obrazini himoya qilish, o'zini boshqalardan kam his qilmaslik uchun ong ostida yoki ongli ravishda harakat qilishadi. Sigmund Freyd tomonidan bayon qilingan psixologik himoya mexanizmlaridan biri bo'lgan "reaktiv shakllanish" bu holatlarda tez-tez uchraydi: ya'ni, inson nazoratga bo'ysunayotgandek ko'rinadi, ammo aslida u qarshilik ko'rsatmoqda yoki tizimni chalg'itmoqda. Shuningdek, "kompensatsiya", "yolg'onni ichki haqiqatga aylantirish", "projeksiya" kabi mexanizmlar ham hiyla sifatida ishlatiladi.

Bunday hiylalar ko'p hollarda ijtimoiy jihatdan qurilgan strategiyalar bilan hamohang bo'ladi. Masalan, shaxslar nazorat qiluvchilar bilan ijobiy aloqada bo'lish, o'zini itoatkor va o'zgarayotgan qilib ko'rsatish orqali ishonch qozonishga harakat qiladi. Bu holatlarni "ijtimoiy niqob" taqish deb atash mumkin. Shaxs o'zining haqiqiy niyatini yashiradi va tashqi ko'rinishida tizimga mos keluvchi obrazni yaratadi. Bu strategiya tizimni chalg'itishga xizmat qiladi, chunki nazorat organlari asosan tashqi xulq-atvorga asoslanadi.

Manipulyativ strategiyalar esa bu jarayonning eng murakkab va xavfli tomonidir. Nazorat ostidagi shaxslar manipulyatsiya orqali tizimning bo'sh tomonlarini aniqlab, ulardan foydalanishga intiladi. Misol uchun, ular qoidalarni to'g'ri bajarayotgandek ko'rinadi, ammo aslida qoidalarning o'zlari atrofidan aylanib o'tishga harakat qiladi. Bu holatlarda ular huquqiy cheklovlarni literal, ya'ni faqat so'zma-so'z bajarish orqali uning mohiyatini buzadi. Bu – "formal itoatkorlik, amaliy qarshilik" deb nomlanuvchi uslubiy yondashuvdir. Bunday strategiyalar odatda ijtimoiy jihatdan yuqori intellektga ega, tajribali shaxslar tomonidan qo'llaniladi.

Huquqiy-nazorat tizimidan qochishdagi yana bir uslubiy yondashuv – bu tizimning ortiqcha yuklangan bo'limlariga bosim berish, ya'ni ularni haddan ortiq ariza, murojaat, yoki soxta muammolar bilan chalg'itishdir. Bu usul "huquqiy charchatish" deb ham yuritiladi. Shaxs tizimga shikoyat qilib, uni ko'p darajadagi tekshiruvlarga majbur qiladi, bu esa resurslarning noto'g'ri taqsimlanishiga olib keladi va nazorat kuchsizlashadi.

Shuningdek, ma'lumotni yashirish yoki noto'g'ri ko'rsatish orqali qochish strategiyalari ham mavjud. Bu holatlarda shaxslar o'z faoliyatini noto'g'ri ko'rsatadi, aloqalarni yashiradi, real xatti-harakatlarini boshqacha talqin qiladi. Bunday hiylalar ko'pincha texnologik vositalar – mobil qurilmalar, ijtimoiy tarmoqlar, yashirin muloqot platformalari orqali amalga oshiriladi.

Yana bir muhim jihat shundaki, ayrim shaxslar o'z hiylalarini jamoaviy ravishda tashkil etadi. Bu holatlarda bir necha nazorat ostidagi shaxslar o'zaro til biriktiradi, o'zaro axborot almashadi va nazorat tizimini chalg'itishga harakat qiladi. Bu esa alohida xavf tug'diradi, chunki guruhli manipulyatsiyalar tizimdagi zaifliklarni chuqurroq ochib beradi.

Xulosa qilib aytganda, qo'riq ostidagi shaxslar tomonidan qo'llaniladigan hiylalar – bu oddiy aldov emas, balki murakkab psixologik, ijtimoiy va huquqiy muvofiqlikdan iborat strategik harakatlardir. Ularning uslubiy ko'rinishlarini o'rganish nafaqat amaldagi huquqni mustahkamlashga, balki nazorat tizimlarining samaradorligini oshirishga ham

xizmat qiladi. Bunday tahlil sohaga tegishli mutaxassislar – psixologlar, huquqshunoslar va xavfsizlik xodimlari uchun zarur bo‘lgan amaliy bilim bazasini shakllantiradi.

Qo‘riq ostidagi shaxslar tomonidan qo‘llaniladigan hiylalar va ularning huquqiy-nazorat tizimidan qochishdagi uslubiy ko‘rinishlarini o‘rganish zamonaviy ijtimoiy, huquqiy va psixologik fanlar kesishgan nuqtada muhim ilmiy va amaliy ehtiyoj sifatida namoyon bo‘lmoqda. Jamiyatda tartib va xavfsizlikni ta‘minlash uchun yaratilgan nazorat tizimlari, ayniqsa, jinoyatchilikka qarshi kurash, jazoni ijro etish, probatsiya, majburiy reabilitatsiya va migratsiya nazorati sohalarida qo‘llaniladi. Biroq bu tizimlar inson psixikasining murakkab tabiati, erkinlikka intilishi va shaxsiy avtonomiyani saqlab qolish istagi bilan bevosita to‘qnashadi. Shu sababli, ushbu tizimlar bilan o‘zaro aloqada bo‘lgan shaxslarning xatti-harakatlarini chuqur tahlil qilish zaruriyati tug‘iladi.

Amaliy jihatdan olganda, nazorat ostida bo‘lgan shaxslar turli xil strategiyalar orqali tizimni aldashga, chalg‘itishga yoki zaiflashtirishga harakat qilishadi. Bu strategiyalar oddiy yolg‘on yoki qoidalarga bo‘ysunmaslik shaklida emas, balki ancha murakkab, ongli ravishda ishlab chiqilgan va tizim psixologiyasini chuqur tahlil qilgan holda yo‘lga qo‘yilgan hiylalar sifatida namoyon bo‘ladi. Ular manipulyatsion usullar, kommunikativ nayranglar, huquqiy me‘yorlarni buzmasdan aylanib o‘tish uslublari, va ijtimoiy obrazlarni mohirona boshqarish shaklida bo‘ladi. Bu hiylalarni erta aniqlash va ularning orqasidagi mexanizmlarni tushunish nazorat tizimining uzluksizligi, barqarorligi va ishonchliligini ta‘minlashda muhim ahamiyatga ega.

Nazariy nuqtai nazardan, bu mavzuni o‘rganish inson xulq-atvorining chegaralangan sharoitlarda qanday o‘zgarishini, shaxsning psixologik himoya tizimi qanday ishga tushishini, ijtimoiy muhitga qanday tarzda moslashishini tahlil qilish imkonini beradi. Bu esa nafaqat kriminal psixologiya va sotsiologiya, balki huquq nazariyasi, pedagogika va hatto kommunikatsiya fanlari uchun ham muhim ilmiy turtki bo‘lib xizmat qiladi. Shuningdek, ushbu tadqiqotlar asosida yangi diagnostika usullari, tahlil modellari va huquqiy choralarning samaradorligini oshirishga qaratilgan metodikalar ishlab chiqish imkoniyati yuzaga keladi.

Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, hozirgi globallashuv va raqamli texnologiyalar rivojlangan davrda nazorat tizimlariga qarshi qo‘llaniladigan hiylalar ham takomillashib bormoqda. Ayniqsa, sun‘iy intellekt, ijtimoiy tarmoqlar va mobil texnologiyalar yordamida nazoratni aylanib o‘tish, yolg‘on axborot berish, kuzatuvni chalg‘itish singari xavfli tendensiyalar paydo bo‘lmoqda. Bu esa mavzuni faqat an‘anaviy vositalar bilan emas, balki zamonaviy yondashuvlar orqali tahlil qilish zaruratini tug‘diradi.

Shu sababli, qo‘riq ostidagi shaxslar tomonidan qo‘llaniladigan hiylalarni va ularning huquqiy-nazorat tizimidan qochishdagi uslubiy ko‘rinishlarini tizimli o‘rganish – bu nafaqat ijtimoiy xavfsizlikni mustahkamlash, balki inson huquqlari va erkinliklarini saqlab qolgan holda adolatli va samarali boshqaruvni ta‘minlash uchun ham zarurdir. Bu sohadagi ilmiy izlanishlar xavfsizlik xizmatlari, psixologlar, huquqshunoslar, pedagoglar va siyosat ishlab chiquvchilar uchun muhim nazariy va amaliy poydevor yaratadi.

Xulosa va tavsiyalar

Yuqorida o'rganilgan mavzu — qo'riq ostidagi shaxslar tomonidan qo'llaniladigan hiylalar va ularning huquqiy-nazorat tizimidan qochishdagi uslubiy ko'rinishlari — inson xulq-atvori, ijtimoiy moslashuv, psixologik himoya va huquqiy muhit o'zaro kesishgan murakkab jarayonlar majmuasi ekanini ko'rsatadi. Tahlillar shuni anglatadiki, nazorat ostidagi shaxslar oddiy passiv obyektlar emas, balki faol, ongli va ba'zan yuqori intellektual darajada harakat qiluvchi ijtimoiy subyektlardir. Ular o'z erkinligini tiklash, jazo yoki cheklov ta'sirini kamaytirish uchun turli uslubiy hiylalarni ishga soladi. Bu hiylalar psixologik himoya mexanizmlaridan tortib, ijtimoiy muomala texnikalari, manipulyatsiya, huquqiy me'yorlardan formal foydalanish kabi kompleks strategiyalarni o'z ichiga oladi.

Mazkur harakatlarning huquqiy-nazorat tizimiga ta'siri ham juda jiddiy. Ular tizim samaradorligini pasaytiradi, ishonch muhitini buzadi, jamoat xavfsizligini zaiflashtiradi va nazorat qiluvchi organlarni noto'g'ri baholashga olib keladi. Ayniqsa, zamonaviy texnologiyalar yordamida hiyla-nayranglar yanada murakkablashgan, ularni aniqlash qiyinlashgan, shaxslar esa tizimni chalg'itishda tobora puxta yondashuvlardan foydalanmoqda. Bu esa nazorat tizimlari oldiga faqat jazoni ijro etish emas, balki shaxsning psixologik va ijtimoiy portretini chuqur tahlil qilish, moslashuv mexanizmlarini tushunish va qarshi choralarini ishlab chiqish vazifasini qo'yadi.

Shu boisdan, quyidagi tavsiyalarni ilgari surish maqsadga muvofiq:

Birinchi, nazorat ostidagi shaxslar bilan ishlovchi mutaxassislar (probatsiya xodimlari, jazoni ijro etish organlari, psixologlar) uchun maxsus tayyorgarlik dasturlari joriy etilishi zarur. Ushbu dasturlar hiyla va manipulyatsion xatti-harakatlarni erta aniqlash, ularni psixologik tahlil qilish va profilaktika choralarini ishlab chiqish ko'nikmalarini shakllantirishi lozim.

Ikkinchi, nazorat tizimlari faqat tashqi xatti-harakatni emas, balki shaxsning ichki motivatsiyasi, psixologik portreti, ijtimoiy aloqalari va xatti-harakatlarining dinamikasini kuzatishga asoslangan kompleks yondashuvdan foydalanishi kerak. Bu maqsadda axborot tizimlari, psixometrik testlar va monitoring vositalari keng joriy etilishi maqsadga muvofiq.

Uchinchi, shaxslar tomonidan qo'llaniladigan hiylalar qonunbuzarlik bo'lmagan hollarda ham ijtimoiy xavf manbai sifatida baholanishi va ularni bartaraf etish uchun pedagogik va psixologik yondashuvlar ishlab chiqilishi kerak. Bu borada reabilitatsiya markazlari, ijtimoiy psixologik xizmatlar va mahalla tizimlari bilan hamkorlik muhim ahamiyatga ega.

To'rtinchi, jamiyatda huquqiy madaniyatni oshirish, fuqarolarning erkinlik va javobgarlik orasidagi muvozanatni to'g'ri anglashiga yo'naltirilgan targ'ibot va ta'lim tadbirlari kengaytirilishi zarur. Chunki, huquqiy-nazorat tizimidan qochishga urinishlar ko'p hollarda huquqiy ongsizlik va noto'g'ri ijtimoiy motivatsiyalarning mahsulidir.

Xulosa qilib aytganda, nazorat ostidagi shaxslar tomonidan qo'llaniladigan hiylalar — bu zamonaviy jamiyatning ijtimoiy-psixologik murakkabliklarini aks ettiruvchi hodisa bo'lib, ularni o'rganish huquqiy tizimlarni takomillashtirishda, xavfsizlikni ta'minlashda

va shaxsni ijtimoiy integratsiyalashda muhim ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Bu yo'nalishda chuqurlashtirilgan tadqiqotlar, multidisiplinar yondashuvlar va davlat-sivil jamiyat hamkorligi asosiy ustuvor yo'nalish bo'lishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLARI RO'YXATI:

1. Jo'rayev, O. (2019). Kriminal psixologiya asoslari. Toshkent: Akademiya nashriyoti.
2. Tadjixodjayev, M. T. (2020). Jinoiy jazoni ijro etish huquqi. Toshkent: Huquq va demokratiya.
3. Xudoyberdiyev, A. (2021). Psixologik himoya mexanizmlari va ularning ijtimoiy xatti-harakatlardagi roli. Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti.
4. Karimov, I. A. (2018). Ijtimoiy nazorat va huquqiy madaniyat. Samarqand: Ilm Ziyos.
5. Qo'chqorova, D. (2017). Shaxsning deviant xulqi va uni korreksiyalash yo'llari. Toshkent: Ijtimoiy fanlar instituti.
6. Raxmonov, Sh. (2016). Huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyati va fuqarolik jamiyati. Toshkent: Adolat.
7. Normurodov, N. (2022). Manipulyatsiya va psixologik ta'sir: nazariya va amaliyot. Farg'ona: FDU nashriyoti.
8. To'xtayev, M. (2020). Kriminalistik ekspertiza asoslari. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi IIV akademiyasi.
9. Murodova, Z. (2021). Ijtimoiy moslashuv va stressga bardoshlilik. Andijon: AndDU nashriyoti.
10. Sattorov, B. (2019). Huquqiy ong va huquqiy madaniyat: nazariy va amaliy jihatlar. Toshkent: Yuridik fanlar akademiyasi.